

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Cvetka Hedžet Tóth

POL STOLETJA PRINCIPA UPANJA. HKRATI DEVETDESET LET DUHA UTOPIJE

»Upanje pa ne osramoti« (Rim 5,5)

1. VSEODREŠNO UPANJE

V času naše mladosti smo kot študirajoči spoznavali misel znanega nemškega filozofa Ernsta Blocha (1885–1977), ki je bil zelo privlačen, vendar je zaradi demoniziranja takratnih marksističnih oblastniških struktur, ki so njegovo delo razumele kot »kolosalni splav«, in zaradi tega, ker je »Bloch tragični intelektualci, duhovni kompromisar, iluzionist in sopotnik, ki sodeluje le 'pri revoluciji, ne deluje pa v njej',¹ ostajal nekakšna tabu tema in je zato marsikaj zapisanega o njem obležalo v predalih in čakalo na ugodnejše čase.

Takratnemu uradnemu marksizmu, ki je dežural kot oblast, Bloch ni bil pravi in dobrodošel, kajti Blochova misel je dosledno metafizično razvit materializem, vse metafizično pa je bilo sumljive narave, skupaj z utopijo in upanjem. Človek je bil po takratni marksistični ideologiji bitje prakse, vsaka drugačnost je bila nedobrodošla, ker je ogrožala predpisano ideološko pravovernost in z njo napuh teh, ki so imeli zgodovinsko resnico v zakupu. »Kako dolgo še?« smo se spraševali, ko smo ga brali in za začetek upoštevali predvsem to, kar nam je Bloch prepričljivo dokazoval, da je možna tostranska metafizika, ne samo ona iz onstranstva po vzoru sijanja večnih Platonovih idej, ki iz človeka dela prebivalca dveh svetov in z njim prepoveličuje kartezijski dualizem. Da bi se otresli tega onstranstva,² je Bloch

1 Gl. Edvard Kocbek: »Problematicni« Ernst Bloch, Sodobnost, št. 1-2, Ljubljana 1963, str. 184.

2 Gl. Friedrich Nietzsche: *Tako je govoril Zaratustra*, Slovenska matica, Ljubljana 1984, str. 33–36.

bralca svojih besedil napotil k Nietzscheju in z njegovo pomočjo naredil obrat k življenju in k temu, da je resnica nastajajoča konstelacija, ki ne potrebuje nič prvega in tudi nič poslednjega.

Tri leta po izidu *Principa upanja* je pri nas leta 1962 Edvard Kocbek v reviji *Naša sodobnost* tako rekoč inavguriral misleca utopije in upanja, kajti: »Bloch je čudovito pozoren na človeškost, najbrž nihče med sodobnimi misleci tako ne ljubi življenja kakor on. 'Kar biva, je čudno razdraženo, vsaka bit draži samo sebe. Koprnenje po boljšem ne more zaspati. Nihče se ne more osvoboditi svojih želja, reveži še posebej ne mislijo na to. Sanjajo, kako se jim bodo želje izpolnile. Sanjajo dan in noč, ne sanjamo torej samo ponoči ... Naša notranjost je zasanjana in zanesena tudi takrat, ko imamo oči odprte.'«³ Po Kocbeku usmerja Blocha med drugim »prastaro koprnenje po sreči«, zato upanje zanj »ni samo psihološko stanje, temveč bitna struktura človekovega bitja, ker prerašča stvarnost in teži k nepredmetnemu izvoru predmetnosti, po vsej razložljivi prihodnosti. Človek mu ne biva zaradi sedanjosti in še manj zaradi preteklosti, pač pa zavoljo prihodnosti. Filozofija se je začela Blochu spreminjati v eno samo monomanično razgrinjanje domotožja v človekovih pojmi, domotožja v njegovi dejavnosti, domotožja v utopijah.«⁴ S temi mislimi o Blochu si je Kocbek pri nas spet nakopal težave, bil na udaru in izpostavljen kritiki, vendar nam je nekaterim Blocha trajno približal, saj je Blochova misel o tem, da je v resnico, ne glede na to, od kod prihaja in kako vsemogočna je, treba prej dvomiti, kakor pa biti njen zaklinjalec. Seveda še skupaj s pripisom, da bodi zaklinjalec svoje lastne pameti in nikogaršnje druge. Ta Kocbekov in Blochov zgled je nedvomno posnemanja vreden.

Nekoč je bil Kocbekov Bloch označen za nemarksista, krščanskega konvertita, ki si je prizadeval v marksizmu najti prostor za idealizem in religijo. Z merili danes skrajno nerazumljive ideološke pravovernosti sta se skupaj znašla dva misleca, ki nista nikdar sklepala miru s svetom; gre za svet, ki bo verjetno še dolgo svoj nekdANJI marksizem

3 Edvard Kocbek: *Obrazi – Ernst Bloch*, *Naša sodobnost*, št. 3, Ljubljana 1962, str. 258.

4 Prav tam, str. 257.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

in z njim povezano politično levičarstvo doživljal kot moro preteklosti. Težava pri razumevanju Blochove misli je bila tudi v tem, ker nam jezikovno ni bil dosegljiv, nismo ga prevajali. Brali smo ga v srbohrvaščini, saj so ga naši takratni neposredni sosede na jugu ogromno prevajali in prevode objavljali skupaj z zelo poglobljenimi uvodnimi študijami in spremnimi komentarji. Po tej plati jim gre še danes priznanje – in to ne majhno.

Vsak filozof sanja, da bi za seboj pustil vrsto del, razmišljanj v zapisani besedi. Morda nam Platon še najbolj prepričljivo pojasnjuje, zakaj in od kod želja po pisanju. Meni, da pišejo tisti, ki čutijo in negujejo potrebo po nesmrtnosti. Ernst Bloch je v svojem dolgem in burnem življenju napisal precej knjig.⁵ V njih je filozofiral in razmišljal tako, kot da bi filozofije ne bilo, podobno, kot sta filozofirala Aristoteles in Hegel. Vsekakor velja Bloch za filozofa, ki je prepričan, da se samo z nekaterimi velikimi imeni iz zgodovine filozofije ne da filozofirati. Večkrat je poudaril, da je filozof, ki prebiva v svoji lastni filozofski stavbi – in to mu je tudi prepričljivo uspelo. Iz njegovega obširnega opusa še posebej izstopata dve deli, *Duh utopije* in *Princip upanja*. Obe deli sta po objavi učinkovali kot kakšen Nostradamus – v zdajšnjem času, ki je zelo neugoden za ekstenzivno branje Blochovih del, je treba dejati, da ju zgodovina filozofije 20. stoletja nikakor ne more zaobiti, kajti kot vidimo, še vedno učinkujeta.

Duh utopije je nastajal v ekspresionističnem razpoloženju časa med prvo svetovno vojno, v letih 1915/1916, in kot je Bloch sam pojasnil leta 1976, je *Duh utopije* »ustvarila senzibilnost ekspresionizma«.⁶ Cilj je bil človek sam, zato je ekspresionizem želel nov svet, novega človeka, novo senzibilnost; bil je duh časa na začetku 20. stoletja in Blochovo delo ga je povzelo vase. Omenjeno ekspresionistično razpoloženje časa je Bloch opisal takole: »Ekspresionizem – to je bil revolt moje generacije, naše mladosti, upor, ki je v sebi nosil kali upanja novega sveta, ki ga je bilo treba šele ustvariti. Doba ekspresionizma je zdavnaj

5 Gl. Cvetka Tóth: *Med metafiziko in etiko*, Pomurska založba-ZIFF, Murska Sobota-Ljubljana 2002, str. 153–184.

6 Arno Münster (ur.): *Tagträume vom aufrechten Gang. Sechs Interviews mit Ernst Bloch*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977, str. 108.

za nami, toda bila je izredno pomembna. Vsaka doba mora ustvariti svojo lastno umetnost, svoj lastni upor. Samo to omogoča napredek človeštva in ta napredek bo prišel. Treba je verovati v 'princip upanja'.⁷ Tega je filozofija negovala zelo malo ali pa skoraj nič; zagledanost v kult nekakšne zlate dobe, o kateri nimamo niti dokazov, da je kdaj koli sploh bila, ni Blochov teren. Upanje je povezano s klicem naprej, ne nazaj, celo izgon iz raja ponazarja tako prizadevanje.

Delo *Princip upanja* je nastajalo v letih 1938–1947 v ZDA, kamor se je, podobno kot mnogi drugi filozofi, zatekel pred nacizmom. Ponovno ga je postopoma revidiral, ko je bival v Vzhodni Nemčiji, kjer je bil profesor za zgodovino filozofije na univerzi v Leipzigu. *Princip upanja* vsebuje pet delov in je izšel v treh zvezkih. Prvi in drugi sta izšla leta 1953 in 1955. Kmalu zatem je Bloch zaradi stališč, ki jih je izoblikoval v tem delu, doživel ostro kritiko, obtožili so ga revizionizma in odstranili z univerze. Tako je tretji zvezek izšel leta 1959 v Frankfurtu, leta 1961 pa je Bloch emigriral v Zahodno Nemčijo, prejel profesuro na univerzi v Tübingenu in tam predaval do svoje upokojitve. Še posebej se je zanj zavzel filozof Walter Schulz. Blochova popularnost je bila tolikšna, da so študenti pozneje zahtevali, naj se tamkajšnja univerza preimenuje v Univerzo Ernsta Blocha.

Srečanje s Tübingenom je za nas, Slovence, vedno ganljivo, kajti ko greš skozi mesto, precejšen del poti prehodiš po cesti, ki se imenuje Ulica Primoža Trubarja. Morda je tudi v tem razlog, zakaj je doživljanje utopije in upanja tako močno, da ostajaš v bližini Blochove misli, in splet okoliščin je tako Trubarja kot Blocha postavil v okolje, ki ju je sprejelo in jima obema ponudilo možnost za »vekotrajno« ustvarjalnost in predvsem vpliv. Kot da bi preganjanje in celo izgon enega in drugega, iz občutja tega, kar je Trubar imenoval *nikdirdom*, sprožilo idejo o domovanju v svetu, po Blochu potrebo po varnem in toplem bivanju v vsakem kotičku sveta, tak ideal bivanja pa je nedovzeten za nihilizem.

Blochova filozofska misel je hkrati odprt filozofski sistem. Zanj je značilno, da v primerjavi s tradicionalno filozofijo bistveno na novo razmišlja o bivanju. Ne dojema in ne opredeljuje ga samo s pretek-

7 Prav tam, str. 118.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

lim, ampak skuša njegovo identiteto izraziti tudi glede možnosti, ki so v njem, a še neuresničene. Ena najpogostejše citiranih Blochovih misli je stavek: »Misliti pomeni presegati« (v izvirniku: »Denken heißt Überschreiten.«)⁸ To je suvereno in svareče nekajkrat ponovil na prvih straneh svojega najobsežnejšega življenjskega dela z naslovom *Princip upanja*. Če misel, da »misliti pomeni presegati«, torej misel, iz katere izhaja, primerjamo s tradicionalno ustaljenim stavkom »misliti pomeni identificirati«, potem je razvidno, da tega Bloch ne zavrača, ampak kvečjemu še dopolnjuje s svojo tipično, blochovsko anticipacijo drugega, tega, *česar-še-ni*.

Če pomeni misliti presegati, to preseganje do danes še ni našlo svojega jasnega mišljenja, kritično ugotavlja v *Principu upanja*. To delo, ki ga Kocbek imenuje *Počelo upanja*, »obsega osupljivo bogastvo podatkov, izvirnih spoznanj, trajnih antropoloških ugotovitev, vendar je Bloch mogočno snov uredil na petih ravninah, ki se gradijo druga na drugi. To so svet preprostih človekovih sanj, svet človekove zavesti, ki prehiteva razvoj, svet vzornih predstav in želja, osnutki o lepšem svetu in nazadnje svet sreče, ki jo okušamo v izbranih trenutkih. Knjigo prebiramo kot enciklopedijo človekovih želja, kot slikovito panoramo podob o sreči, kot zbirko zarotovalnih obrazcev zoper zlo in bivanjsko grozo, kot antologijo vseodrešnega upanja.⁹ Ekstatično delo je resnični integral vsega Blochovega snovanja.«¹⁰ In kako je s tem *vseodrešnim upanjem*, če sledimo Kocbekovemu izrazu?

Kar sili mišljenje k napredovanju, je Bloch v svojem avtobiografskem zapisu, objavljenem v knjigi *Filozofija v samopredstavitvah*, primerjal celo z lakoto, ki se mora nasititi in se lahko nasiti samo tako, da gre naprej od tega, kar je »dano«, že tukaj, skratka, da ne razmišlja

8 Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*, Kapitel 1-32, GA 5, nav. iz Gesamtausgabe (GA) 1-16, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977, str. 3.

9 O upanju je naš rojak, koroški Slovenec Karl Matthäus Woschitz (Božič), profesor na univerzi v Gradcu, napisal zelo obsežno delo (773 str.) z naslovom *Upanje*. Gl. Karl Matthäus Woschitz: *Elpis. Hoffnung. Geschichte, Philosophie, Exegese, Theologie eines Schlüsselbegriffs*, Herder, Wien – Freiburg – Basel 1979.

10 Edvard Kocbek: *Obrazi – Ernst Bloch*, str. 258.

11 Ludwig J. Pongratz (ur.): *Philosophie in Selbstdarstellungen*, zv. I, Meiner Verlag, Hamburg 1975, str. 2.

samo s tem, *da-je*.¹¹ V tej napetosti in napredovanju od *quodditas* k *quidditas* se oblikuje spoznanje, da svet in človek v njem nista popolna in docela uresničena v tem, *kar-je*. Taka identifikacija v procesu spoznavanja sveta ugotavlja, da je njegovo bistvo nepopolno, in zato razume svet celo kot eksperiment. Svet in odnosi v njem bi lahko bili boljši, bolj humani. Bloch primerja spoznavni proces z dojemanjem tega, kar sta v svetu *tendenca* in *latenca*, in v čemer vidi sovpadanje med logičnimi in realnimi kategorijami v svetu, to pa imenuje »materialni logikon«. Substanca sveta kot samospraševanje sveta po samem sebi je logično izražena s stavkom: S še ni P. S tem je po Blochu povedano samo to, da substancialno bistvo sveta stoji šele v modusu prihodnjega časa in da je hkrati »časovni modus objektivno realne možnosti«.¹²

Z dejavno anticipacijo v subjektu, s spraševanjem, ki se mora za svoj nastanek zahvaliti čudenju, strmenju (*tò thaumázein*), ki ugotavlja, da je nekaj in ne nič, se zgodi preobrat; ta nam pomaga, da pridemo iz teme neposrednega, kar je svetovni proces. Za anticipacijo sreče, družbe na podlagi človeške solidarnosti, svobode in dostojanstva gre po Blochu v njegovi avtobiografski refleksiji leta 1975. Tudi v delu *Tübingenski uvod v filozofijo* iz leta 1963 je poudaril, da je stvari treba dojemati »ne take, kakršne so, ampak kamor gredo ali bi stvarno mogle iti, skratka glede na njihovo tendenco«.¹³ In ta *še-ne-biti* je produktiven, peha nas naprej, tudi »humanizem je odrasel v utopiji, in filozofija je upravičeno spekulativna«.¹⁴ Zato je trajni klic Blochove misli: ne se odrekati utopiji in upanju.

Po Blochovem uvidu filozofija še ni našla načina, kako bi spregovorila o tem *še-ne-nastalem*. Zato je treba izdelati tudi novo pojmovno orodje in z njim izreči načelo, ki sveta več ne zapušča. Filozofija je svoj interes praviloma vedno usmerjala v preteklo, tako Platon s svojim pojmovanjem vednosti, ki naj črpa iz spominjanja (*anámnēsis*), iz tega, kar je duša nekoč že gledala. Tudi Hegel s svojim pojmovanjem filozofije kot Minervine sove filozofijo povezuje s preteklim. Še Freudova psihoanaliza, svari Bloch, šari po kleti pretek-

12 Prav tam, str. 7.

13 Ernst Bloch: *Tübingen Einleitung in die Philosophie*, GA 13, str. 91.

14 Prav tam, str. 94.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

lega in tam odkriva nezavedno. Videti dlje in zajeti prihodnje, to, *kar še-ni*, je težnja anticipirajoče zavesti. Za to, da dojamemo najbolj neposredno to, kar je pred nami in kar smo mi sami, tudi temo in nejasnost ravnokar doživetega trenutka, po Blochu potrebujemo utopično zavest, ali kakor jo imenuje ponekod, anticipirajočo zavest: to spremlja hkrati še anticipacija boljšega življenja, bolj humanega in vednost oziroma upanje o tem Bloch izraža kot ontologija *še-ne-bit*i. Razmišljati danes v filozofiji na šolski način, tj. s predpisanim, *a priori* določenim pojmovanjem filozofije, ki zaobide živo, živeto življenje, je po Blochu povsem neproduktivno in nesmiselno. Zato posveča toliko prostora razmišljanjem o konstrukciji, ki ne ostaja samo teoretska želja, abstraktna utopija, temveč se spreminja v *realno utopijo* in upanju pravi *da*.

Patos preteklega obvladuje naš način mišljenja; kljub temu nas sanje – in treba je sanjati, negovati sanjarjenje že v dimenziji vsakdanjosti – o boljšem, lepšem življenju soočajo z utopijo in realnim upanjem. Življenje brez bede, v umetniško izoblikovanem prostoru, kjer umetniško in humano prevladuje nad tehničnim – to so sanje konkretne utopije in upanja v arhitekturi,¹⁵ celo sanje o zemeljskem rajju negujemo kot geografsko utopijo in upanje. Skratka, v Blochovi filozofiji gre za totalno ekspanzijo upanja, tudi proti najmočnejšemu ne-upanju, *ugasli negaciji*, ki sama iz sebe svojega lastnega nasprotja – življenja – ne more več dati, se pravi proti smrti. Ta Blochov motiv je zelo vplival na pometafizično misel, ki jo dobimo danes pri njegovem učencu, nemškem filozofu Petru Sloterdijku (rojen leta 1947). Dekantirana, tj. prečiščena metafizika, o kateri govori Sloterdijk, je tostranska metafizika, nič več zagledana v zasvetovje in onstranstvo, in kot taka ne uteleša nič absolutnega, trdnega in nespremenljivega. S takim razumevanjem metafizike smo pri pojmu pometafizične filozofije, ki kljub vsej kritiki metafizike to ohranja, vendar ni zagledana več v absolutno gotovost smrti in z njo povezano idejo nesmrtnosti, ampak je usmerjena k življenju, njegovemu rojstvu, človekovemu prihajanju na svet.

15 Gl. Cvetka Tóth: *Drevo življenja in kristal – antika je samozadostna*, Poligrafi, št. 38, Ljubljana 2005, str. 121–142.

Skratka, nova pometafizična metafizika ni več obrnjena k smrti, ampak – analitika prihoda na svet – k rojstvu, to pa je motiv, ki ga je Sloterdijk razbral že pri Ernstu Blochu. S svojo filozofijo prepričuje, da »se da enoznačnost smrti prenesti v mnogoznačnost življenja«. ¹⁶ Ideja permanentnega rojevanja ima značaj potovanja, vendar postaje tega potovanja in njegovi cilji nastajajo šele spotoma: gre za to, opozarja Sloterdijk, ¹⁷ kar je Ernst Bloch imenoval z izrazom *experimentum mundi*, in svet sam je odprt, razpoložen za naše potovanje k svetu, ki ni dovzeten za nihilizem. Svet nas pričakuje in po Blochu *experimentum mundi* ne pomeni samo »eksperiment, ki se dogaja na svetu, temveč je tudi v njem kot *realni eksperiment sveta samega*. Gibanje v celoti transcendirata torej s tem brez transcendence, kar pomeni transcendiranje, toda povsem v imanenco, s prispelim, z identiteto, domovanjem v smislu kot smislu.« ¹⁸ In to potovanje prejme v Sloterdijkovem filozofskem opusu sferični pomen, ki razkriva nebo pometafizične drže, ki vsepovsod zahteva predvsem eno, in sicer življenje z njegovo samoobnovitveno močjo. V tem je njegova nesmrtnost, ta pa se začne z rojstvom in tostranskim življenjem, skratka rojstvo je mnogo pomembnejše od smrti.

Filozofijo sólo je Bloch sicer vedno znova razumel kot »proces k sreči« in njegov filozofski prispevek bi lahko imenovali *enciklopedijo upanja v srečo*. Svet je odprt, poln razpoloženja za nekaj, tendence k nečemu boljšemu, tj. za življenje brez bolečin, groze, strahu. Še enkrat: Blochovega razmišljanja ne usmerja nič preteklega, zagledanega v nekakšno prvobitno harmonijo. Čeprav zelo intenzivno diskutira s celotno zgodovino filozofije, jo upošteva in nadgrajuje, nikakor ne podlega temu, kar je v *Ateizmu v krščanstvu* primerjal z metafiziko navzdol, vse tja do tal in krvi. ¹⁹ Arhaizme v pomenu nečesa prvega kot povsem izvirnega temelja Bloch odločno odklanja, kajti *arhé* ni

16 Peter Sloterdijk: *Zur Welt kommen - Zur Sprache kommen. Frankfurter Vorlesungen*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1988, str. 29.

17 Peter Sloterdijk: *Selbstversuch. Ein Gespräch mit Carlos Oliveira*, Hanser, München 1993, str. 65.

18 Ernst Bloch: *Experimentum Mundi. Frage, Kategorien des Herausbringens*, GA 15, str. 263.

19 Ernst Bloch: *Atheismus im Christentum*, GA 14, str. 96–97.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

isto kot arhaizem. Prav tako odklanja tudi pojmovanje metafizike navzgor, z njeno zagledanostjo v onstranskost in odrešenje z one strani zgodovine. S svojo utopično filozofijo Bloch ohranja metafiziko v obdobju brez Boga in po njegovi smrti, saj se njegova filozofija nikakor ne odreka pojmu transcendence, ki jo pojmuje kot samo najbolj pristno človeško, vendar ostaja na ravni *imanence* in ne onkraj zgodovine.

S svojo *materialistično zarezo* skozi svet in *utopično zvezdo v krvi* je Bloch najprej izhajal iz dejstva, da je svet, da je *bit*, in to ni konstrukcija, ampak nekaj nekonstruiranega. Kot *táko* – nekonstruirano – nenehno sproža strmenje, čudenje, in od tod izhaja spraševanje, kaj je to, kar je. Na to, kot pravi Bloch, *nekonstruirano vprašanje* ni dokončnega odgovora, še najmanj ne enkrat za vselej. Svet, sama struktura sveta in odnosi v njem so trajno odprto vprašanje in moč našega spraševanja izhaja iz prvotnega začudenja (*tò thaumázein*) nad tem, da je nekaj, ne pa da ničesar ni. In ravno dejstvo, da nekaj je, je trajni izvor našega razmišljanja in sploh omogoča zgodovinski nastanek čuta za teorijo, ki je podlaga za nastanek umetnosti, znanosti, filozofije. Že umirajoči Bloch je odločno povedal: »Takšno začudenje, usmerjeno na klico in jedro vsega spraševanja, na nejasno jaz-sem in je-bit, na njegovo neugaslo biti-v-svetu, se oklepa zvestobe tostranskemu misteriju.«²⁰ Četudi po prvih odgovorih začudenje mnogo prehitro ugasne, Bloch z latinskim rekom zavpije »*sursum corda*« (*kvišku srca*), ko je treba ohranjati zavest o *sprašujočem čudenju*, »toda ne teološko, temveč docela transcendirajoč, v imanenco transcendirajoč, v tisto najbližje, kar nas obdaja, to je polno filozofskih problemov«²¹ in – to je povedal v trenutku, ko se njegova življenjska pot že izteka, saj je že na poti v večnost.

V *Predgovoru* dela *Princip upanja* se Ernst Bloch sprašuje: »Kdo smo? Od kod prihajamo? Kam gremo? Kaj pričakujemo? Kaj nas čaka?«²² Ugotavlja, da je nekoč tisti, ki ga je bilo strah, odšel zelo

20 Ernst Bloch: *Experimentum Mundi. Frage, Kategorien des Herausbringens, Praxis*, GA 15, str. 245.

21 Karola Bloch, Adelbert Reif (ur.): »*Denken heißt Überschreiten*«. In *memoriam Ernst Bloch (1885–1977)*, Ullstein, Frankfurt – Berlin – Wien, str. 26.

22 Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*, Kapitel 1-32, GA 5, str. 1.

daleč, toda danes je v nas občutje, ki je mnogo primernejše, tj. upanje. »Gre za to, da se naučimo upati.«²³ Bloch ponovno aktualizira heraklitovsko upanje v filozofiji in ga celo povzdigne v načelo svojega filozofiranja. Heraklit Efeški, kot filozof poznan v 5. stol. pr. n. š. z vzdevkom »Temni« zaradi svojega, takratnim sodobnikom težko razumljivega nauka, je *upanje* izrazil s temi besedami: »Če nekdo ne upa, ne-upanega ni mogoče najti in je nedostopno.«²⁴ Upanje ne pozna odrekovanja, opozarja Bloch, stoji visoko nad strahom. V primerjavi s strahom je upanje nekaj zelo ustvarjalnega, ni zaprto v nekakšen prazen nič. Upanje gre iz sebe navzven, sproža v ljudeh širino in jih ne oži kot doživljanje strahu; svet in možnosti v njem postajajo neskončno velike in odprte. Človek, ki nosi v sebi strah, niti sanjati ne more. Ravno Bloch je v svoji filozofiji lepo pokazal, kako človek lahko svojo intimno potrebo po doživljanju in negovanju transcendence razvija v vsakdanjosti, in to s sanjami.

Vendar je Bloch povsem jasen, ko gre za njegovo pojmovanje transcendence, namreč ne kot dokončen odgovor na teološki ravni. Izrecno opozarja, tudi še v svojem delu *Experimentum Mundi*, da ni ničesar v pomenu onstranskega misterija, njegov način razmišljanja se oklepa »zvestobe tostranskemu misteriju«.²⁵ Transcendence torej ne dojema teološko, temveč na ravni imanence, ne z onstranskim svetom, temveč s tostranskim, s tistim najbližjim, kar nas obdaja. Ničesar supralunarnega, platonističnega, povsem zunaj in ločeno od sveta ni, kar bi dajalo vsebino upanju, nasprotno, gre za upanje, ki nikdar ne zapušča sveta in je navzoče celo v vseh osvobodilnih gibanjih, saj utopijo razume kot nekaj povsem konkretnega in možnega, predvsem v pomenu *še-ne-biti*. Ker ni vsebina utopije nič utopiističnega (glede na svoje jezikovno poreklo *u-topija* pomeni *kraj, ki ga ni*), govori Bloch o *konkretni utopiji*; ta je v vsem nasprotje temu, kar je Platon imenoval *topos ouranios*. Vsebinska utopije je nekaj povsem

²³ Prav tam.

²⁴ Hermann Diels: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, zv. 1, Weidmansche Buchhandlung, Berlin 1906, str. 65.

²⁵ Ernst Bloch: *Experimentum Mundi. Frage, Kategorien des Herausbringens, Praxis*, GA 15, str. 245.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

človeškega, v izrecnem pomenu *prisvajanja samega sebe*, in v tem je njena eshatološka vsebina.

V svojih delih se Bloch pogosto sklicuje na *metodični motiv poto-vanja*, ki ga sicer povezuje z dialektiko, vendar hkrati opozarja še na *hermenevtiko*, ki izhaja iz najbolj notranje povezanosti med človekom in njegovo transcendenco. »Hrepenenje, pričakovanje, upanje torej potrebujejo svojo hermenevtiko, svitanje tega pred-nami zahteva svoj specifičen pojem, novum zahteva svoj pojem fronte.«²⁶ Ljudje, izpol-njeni z upanjem, skušajo v danih razmerah delovati, postajajo ustvar-jalni. V naravi upanja je, da se ne more sprijazniti s pasjim življenjem, ki bedno in nemočno životari v pasji uti. Imperativ upanja je: ne se pomiriti s slabim in kakršnim koli odrekanjem. Tudi sveta ne smemo opazovati zgolj tako, kakor vse je, kajti v svoji surovi danosti ni to gotovo nič kaj prijazen svet. Aristotelovsko načelo razmerja med *dýnamis* (možnost) in *enérgeia* (dejanskost) po mnogih stoletjih spet doživlja – in to, kot že rečeno, ravno s heraklitovskim upanjem (*elpis*) – svojo izvirno in prepričljivo reaktualizacijo.

2. MOČ PROTESTANTSKE MISTIKE

Kot prelomna in izjemno pomembna točka v Blochovem življenju je bila v času njegove mladosti poroka z Else von Stritzky (1883–1921), ki je bila protestantka, a po Blochovem opisu ni bila usmerjena zgolj luthrovsko, ampak še bolj mistično in je kot taka ustrezala temu, kar je po mnenju Kierkegaarda pomenilo biti kristjan. S svojo globoko religioznostjo je odločilno in trajno vplivala na Blochov odnos do *Biblije*, celo tako, da Bloch sam, že mnogo pozneje po njeni tragični smrti, govori o tem daljnosežnem vplivu. Priznava ji, da je trdno in neomajno verjela v »absolutno resnico« njegove filozofije in »obrav-na-vala *Biblijo* skozi mojo filozofijo in mojo filozofijo skozi *Biblijo*«. ²⁷ Na prvem mestu ostaja pri Blochu namreč vprašanje, *kaj je človek* in kako in s čim zares postaja človek. Bloch svari, in to samo nekaj let

26 Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*, Kapitel 1-32, GA 5, str. 5.

27 Ernst Bloch: *Tendenz – Latenz – Utopie. Ergänzungsband zur Gesamtausgabe* (EBGA), Suhrkamp, Frankfurt am Main 1978, nav. iz Gesamtausgabe (GA) 1-16, str. 16.

pred smrtjo, da moramo *Biblijo* vzeti s seboj na pot, »ki je pohod, zelo ogrožen pohod, zaradi česar bi brez subjektivnega faktorja lahko zgrešil svoj cilj. Na tej težavni in zaviti poti se sveti nekaj bibličnega, kar daje luč pod našimi nogami, tako da lahko najbližje vidimo in razumemo bolje kot prej. In najbližje nam je človek.«²⁸

V *Principu upanja* Bloch govori še o »novi eshatologiji religije«,²⁹ ki je po njegovem sicer »konec religije«, vendar kot »pojmljeno upanje v totaliteti«, to pa ne pomeni »nikakršne religije«. ³⁰ Upanje ohranja »meta-religiozno vednost« zavesti o poslednjem *kam*, *čemu*, o tistem *ens perfectissimum*. Seveda gre s temi stališči za zelo svojevrstno pojmovanje ateizma, ki je dejansko ves prežet z religioznim sporočilom, in čeprav ne prisega več na kakega Boga, hkrati s tem izraža »vero v mesijansko kraljevstvo božje«. ³¹ Religija je ukinjena samo tako, da je udejanjena njena vsebina in njeno humano sporočilo, in ateizem je smiseln kot božje kraljestvo tu na zemlji, saj nam ravno Bloch daje vedeti, da je smisel tega v molitvi, ki pravi *tako v nebesih kakor na zemlji*. Iz nove eshatologije religije sledi tudi »nova antropologija religije«, ³² ne več teologija religije. Razsežnosti tega so mnogo globlje in širše kot pa samo in izključno etične, kajti gre za celoten smisel življenja, za njegovo popolnost in človečnost. Blochova filozofija je namreč ena sama zaupnica taki človekovi popolnosti in samo z njo se tudi Bog, ta, ki kaj *velja*, skusi kot popoln. Nikakršne popolnosti ni tam nekje čez, onkraj v onstranstvu, Bloch tudi ne priznava nikakršne transcendence na transcendentni ravni, ampak samo na ravni imanence.

S svojo utopično filozofijo je Bloch že v *Duhu utopije*, v prihajajoči vihri ruske revolucije v letih 1915–1917, poudarjal smisel revolucionarne gnoze s tem, da ta Boga povsem ne ukinja. Kajti v »epohi brez neba«³³ po njegovem Bog mora zapustiti dogajanje, ga sicer ni, učin-

28 Ernst Bloch: *Vom Sinn der Bibel. Religion ohne Aberglaube? Ein Gespräch mit Bernd Stappert*, 1974. Nav. iz Rainer Traub und Harald Wieser (ur.): *Gespräche mit Ernst Bloch*, Suhrkamp, Frankfurt 1975, str. 189–190.

29 Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*, Kapitel 43–55, GA 5, str. 1416.

30 Prav tam, str. 1414.

31 Prav tam, str. 1413.

32 Prav tam, str. 1416.

33 Ernst Bloch: *Geist der Utopie*. Zweite Fassung, GA 3, Suhrkamp, Frankfurt 1977, str. 275.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

kuje pa, četudi nič več ni Bog, pa »gledalec on mora ostati«. ³⁴ Potemtakem gre za verovanje v Boga, »ki velja«, in ne v Boga, »ki je«, in temu Bogu, ki *velja*, gremo tudi mi naproti in on prihaja k nam »za nas«. ³⁵ Takó pojmovana »religioznost« zelo mnogo dolguje novokantovstvu in svetu Dostojevskega, saj z njegovo pomočjo, še posebej je tu mišljeno delo *Bratje Karamazovi*, izraža, da se ne da verovati v Boga, ki nad svetom gospoduje in z njim samovoljno upravlja, hkrati pa osvobaja od vsega, kar je s svetom povezanega, od vsega njegovega trpljenja in muk. Zato Ivan Karamazov odločno pove: »Boga se ne branim, umej to, a sveta, ki ga je on ustvaril, sveta božjega ne sprejemam, niti ne morem privoliti v to, da bi ga sprejel.« ³⁶ Zdaj je razumljiva Blochova religioznost, ki je take narave, da stopa v vsebino njegove utopije onkraj teizma in ateizma, v mnogočem meje med njima ukinja.

Bralcu svojih del posredno tudi zelo resno postavlja vprašanje, *v čem* naj bi bil smisel delitve na teizem in ateizem, če sploh v čem. In koliko gorja, krivic, trpljenja je bilo v imenu te delitve ljudem storjenega. Odgovor, ki ga je Bloch ponujal v času prihajajoče revolucije, ne prisega na revolucijo kot tako, še manj na ateizem, kajti prepričan je, da je odrešitev, ki prihaja, možna in dosegljiva predvsem z »etiko in njeno metafiziko«. ³⁷ Tako so v ozadju Blochovih razmišljanj predvsem etična pričakovanja, tudi takrat, kadar gre za *eksodus* človekove notranjosti oziroma duše, ki se je odpravila na potovanje skozi svet z upanjem, da se v njem najde in da v njem končno pride do pravega samosrečanja. Bloch kot »ateist po volji Boga«, kakor se je sam označil, sporoča s svojim poslednjim stavkom iz *Duha utopije*, da mu gre na začetku 20. stoletja za odrešenjski vidik, ki se mu bo po njegovem posrečilo z »resnico kot molitvijo« ³⁸ priklicati vse zunanje in se mu bo posrečilo zunanji, še tako odtujen in človeku sovražen svet približati notranjemu ter z močjo notranjega sveta zapolniti nepopolnost in odtujenost vsega zunanjega. Od tod njegova ne-

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam, isto še str. 341.

³⁶ Fjodor M. Dostojevski: *Bratje Karamazovi* I, DZS, Ljubljana, str. 275.

³⁷ Ernst Bloch: *Geist der Utopie*. Zweite Fassung, GA 3, str. 345.

³⁸ Prav tam, str. 346.

omajna vera, ki jo spremlja tole načelo: »Svet ni resničen, toda resnica in človek ga bosta vrnila v domovanje.«³⁹

Kakšno sporočilo glede branja *Biblije*,⁴⁰ razumevanja in razlage njenih tekstov prinaša Blochova filozofija utopije in upanja v tem eksodusu duše v svet, v katerem si želi najti in ustvariti svoje pristno domovanje? Najprej to, da *Biblija* nikakor ni tekst, ki bi bil samo privilegij teologije, ampak ji pripada občeskulturni pomen. Živimo v svetu, ki nas obkroža z gotskimi katedralami, v njem poslušamo Bachovo in Händlovo glasbo, beremo Danteja in gledamo Rembrandtove upodobitve, ugotavlja v svojih *Leipziških predavanjih*. Samo za naš svet gre, ki ga po Blochu ne moremo razumeti brez temeljitega poznavanja bibličnega izročila. Odtegovati poznavanje tega izročila po njegovem ustvarja »nevzdržno stanje, ki vzgaja barbare«,⁴¹ in zato si upa kot prvi filozof v nekdanji Vzhodni Nemčiji dvigniti svoj glas proti takšnemu barbarstvu. Celó Marxova stališča so mu pri tem v oporo, kajti Marx je izrecno poudarjal, da je grški mit podlaga za nastanek grške umetnosti, za nastanek srednjeveške vse tja do Rembrandta, Bacha in še dlje, pa samorazumljivo *Biblija*, dodaja Bloch. Pri tem apelira, da je treba poznati starogrško mitologijo, poznavanje, ki sploh ne vključuje tega, da bi verjeli v to, kar mit opisuje v zvezi z Afrodito, Arestom, Hefajstom. Isto velja tudi za svet bibličnega, pogosto zelo pretresljivega izročila.

V svojih *Leipziških predavanjih* se Ernst Bloch sprašuje, kako je z judovsko-krščanskim mitom, skratka z *Biblijo*. Svet, ki mu je stoa pripisovala pozitiven in optimističen pomen, se je v mnogočem začel spremenjati v kaj demonskega. Bivanje ni bilo nič več prijazno, človek v svetu, v katerem je živel, ni več domoval. Rešitev kot odgovor na težko situacijo ponuja religija, vsa prežeta s čim človeškim, namreč z *upanjem*. Človek sam je zanj bitje upanja, zato tudi v *Ateizmu v krščanstvu* odločno trdi: »Kjer je upanje, tam je religija.«⁴² Isto trdi še

39 Prav tam, str. 347.

40 Gl. Cvetka Tóth: *Hermenevtika utopije in upanja v Bibliji*, Bogoslovni vestnik, št. 1-2, Ljubljana 1997, str. 111–124.

41 Ernst Bloch: *Antike Philosophie. Leipziger Vorlesungen zur Geschichte der Philosophie 1950–1956*, zv. I, Suhrkamp, Frankfurt 1989, str. 451.

42 Ernst Bloch: *Atheismus im Christentum. Zur Religion de Exodus und des Reiches*, GA 14, str. 23.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

pred tem v *Principu upanja*.⁴³ Toda: kjer je religija, tam ni vedno upanja – ali pa ga sploh ni.

Bloch v tej zvezi povzema, da je treba poznati in predvsem »dojeti simbolno humano vsebino *Biblije*, ki je vendar kaj bolj vzvišenega kot grška mitologija«. ⁴⁴ Vprašajmo se, v čem je biblično izročilo bolj prepričljivo od sporočila starogrške mitologije. Predvsem v tem, ker gradi na pojmovanju *resnice*, ki ne temelji več na pojmu *anámnesis*, spominjanju tega, kar je bilo, in kot tako vse sedanje opredeljuje samo s preteklimi vzroki, ki človeka kot nemočnega izpostavljajo čemu neobvladljivo fatalnemu. Z judovsko-krščanskim svetom stopamo v svet bistveno drugačnega pojmovanja resnice, v pojmovanje, ki je hkrati opredeljeno še s čim prihodnjim, zato taka resnica deluje osvobajajoče, usmerjena je k temu, kar-še-ni. Smisel simbolne intencije pregona iz raja je dejansko pregon iz preteklosti, prepoved vračanja nazaj, kajti življenje gre naprej; zato naprej, naprej, poskus vračanja nazaj je kot greh, ki si ga ne smemo privoščiti.

Zdaj stopa v človekovo zavest *eschatologija resnice*, ki je zakoreninjena v mesijanstvu. To je judovski filozof novokantovske usmeritve Hermann Cohen (1842-1918) opisal z naslednjim: »To je velika kulturno-zgodovinska uganka, ki jo postavlja mesijanstvo. Vsi narodi umeščajo zlato dobo v preteklost, v pradobo; judovsko ljudstvo pa edino upa v razvoj človeštva v prihodnosti. Edino mesijanstvo trdi, da se človeški rod razvija, medtem ko zlata doba predpostavlja razvoj navzdol. Zaradi tega je označevanje mesijanstva kot zlate dobe zelo groba napaka, ki misel dejansko sprevrača. Preteklost in sedanjost izginjata v mesijanstvu pred prihodnostjo, ki edina izpolnjuje zavest v času.«⁴⁵ Od tod zdaj po Blochu v *Ateizmu v krščanstvu* smisel razlage znane misli 'ehyeh 'ašer 'ehyeh, smisel, ki je izražen s prihodnjim časom kot: *Jaz bom, ki bom*,⁴⁶ kajti poudarek je izrazito na prihodnosti, po Blochu

43 Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*, Kapitel 43-55, GA 5, str. 1417.

44 Ernst Bloch: *Antike Philosophie. Leipziger Vorlesungen zur Geschichte der Philosophie 1950-1956*, zv. I, str. 452.

45 Hermann Cohen: *Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums*, Fourier, Wiesbaden 1988, str. 337. Gl. še Ernst Bloch: *Atheismus im Christentum. Zur Religion des Exodus und des Reiches*, GA 14, str. 85.

46 Ernst Bloch: *Atheismus im Christentum*, GA 14, str. 85.

na tem, *kar-še-ni*, za kar so pa že v sedanjosti vse možnosti, čeprav še neudejanjene. Antični sedanjosti in njenemu mišljenju-bití stoji nasproti »biblična ne-antika, torej ravno biblična eshatologija«, ⁴⁷ ki bit in njene določbe razpira z zgodovino, predvsem s prihodnostjo, skratka z »mišljenjem-novuma«. ⁴⁸

V moči tako pojmovane *eshatologije resnice* je, da osvobaja in odrešuje, toda tudi, da se upira, skratka poraja se uporništvó kot Jobov anti-Jahve, celo do odpadništva prihaja. Človek ni dojet samo s čim preteklim in za vedno izpostavljen fatalizmu krivde, kajti resnica zdaj premore še odpuščanje, spravo, skratka, v človeku mobilizira vse sile, da ponovno regenerira in si opomore, očisti v moralnem smislu, tudi takrat, ko nosi krivdo, toda svojo lastno, ne ono Adamovo.

Upornik v imenu mesijanstva anticipira »kozmični obrat, namreč k novemu nebu in novi zemlji«, in ta obrat pripada umu in ne več »staremu neumnemu Adamu«. ⁴⁹ Zdaj je bivanje prežeto z upanjem, v naravi upanja je, da naše dojemanje sveta širi in svet sam se nam odpira. Tu ni nikakršne nihilistične sopomenskosti in znanega priseganja na strah in grozo, kajti življenje s strahom naše dojemanje oži in zoži celo takó, da po Blochu spominja na životarjenje v pasji uti. Morda je ena najlepših ponazoritev bivanja v strahu in bivanju na podlagi upanja ta, ki jo je po ohranjenem izročilu izrazil v srednjem veku Anton Padovanski (1195–1251): »Dve oljki rasteta ob viru življenja, ena na desni, druga na levi ... Prvi se pravi strah, druga se imenuje upanje.« ⁵⁰ Slovenski filozof Anton Trstenjak v tej zvezi lucidno ugotavlja: »Ironija hoče, da je moral vsebino upanja razložiti šele moderni filozof Ernst Bloch.« ⁵¹

Blochova poznejša, tretja in zadnja žena Karola Bloch (1905–1994) in protestantski teolog Jürgen Moltmann – sodelavec Ernsta Blocha in eden izmed zdajšnjih soizdajateljev mednarodne revije za teologijo *Concilium* – poudarjata predvsem pozitiven odnos prve žene, Else von

47 Prav tam, str. 86.

48 Prav tam, str. 85.

49 Prav tam, str. 86.

50 Anton Trstenjak: *Slovenska poštenost*, Inštitut Antona Trstenjaka, Ljubljana 1995, str. 189.

51 Prav tam.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Stritzky, do krščanstva protestantskega porekla, tako da je pri Blochu že v *Duhu utopije* očitno močnejši vpliv krščanske misli kot judovske.⁵² Kvaliteta življenja, ki ga je z njo živel, mu je razkrila smisel dobrote, moralne čistosti, predvsem ljubezni. Ženino krščansko dožemanje ljubezni ga je prepričalo, da bistvo ljubezni sploh ni kaj organskega, ampak teološkega, kar pooseblja krščanski *eros*, pojmovan kot *caritas*. V *Duhu utopije*, kjer razpravlja o človekovi notranjosti, o tem, kako ta prične učinkovati, je očitno Kierkegaardov vpliv. Utelešenje mistike je ravno človekova notranjost, ki jo je v njenem dejanskem pomenu znova odkril Kierkegaard, njegov vpliv pa Bloch primerja samo še s Humovim vplivom: spet gre za »obuditev iz dogmatskega dremeža«.⁵³ Nehote nam Bloch predlaga, da ponovno beremo Kierkegaarda, in pri tem v *Principu upanja* opozarja na uporništvo 18. stoletja, ki ga pooseblja »luteranski kristjan«.⁵⁴

V tretjem zvezku *Principa upanja* v petem poglavju (§ 43) z naslovom *Podobe želja izpolnjenega trenutka (moralna, glasba, podoba smrti, religija, jutrova narava, najvišje dobro)* Bloch opozorja, da je »leta 1755 izšel znameniti spis Johanna Zimmermanna *O osamljenosti* (*Über die Einsamkeit*), ki je bil preveden v skoraj toliko evropskih jezikov, kot je bil pozneje *Werther*. [...] Deseto poglavje te hkrati dolgovezne in vznemirljive knjige je posvečeno mladeničem s posebnim žarom, njihovemu odporu do dolgočasnega druženja, potrebi in nagnjenju do dostojanstvene obstranskosti, 'bežanju brez hitenja v uživanje v nedotaknjeni naravi, kjer duša neskončno zadoni'«. ⁵⁵ In v čem je zdaj pomembnost tega bega in samote, ki začneta učinkovati zgodovinsko? Bloch tukaj ugotavlja tole: »Tak čuteči solipsizem, v katerem se nedejavnost in navdušenje nenavadno prepletata, se je povezal z individualizmom prodirajoče meščanske družbe, s težnjo kapitalističnega gospodarstvenika po svobodi. *Bene qui latuit bene vixit* (Kdor se je

52 Gl. eno najboljših del na temo o Blochovem odnosu do *Biblije* in krščanstva, tj. Elke Kruttschnitt: *Ernst Bloch und das Christentum. Der geschichtliche Prozeß und der philosophische Begriff der »Religion des Exodus und des Reiches«*, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1993.

53 Ernst Bloch: *Geist der Utopie. Zweite Fassung*, GA 3, Suhrkamp, Frankfurt 1977, str. 249.

54 Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*, Kapitel 43-55, GA 5, str. 1128.

55 Prav tam, str. 1127.

dobro skrival, je dobro živel) – ta poznorimska modrost spremlja vse družbe v zatonu, v osemnajstem stoletju pa se je izoliranosti pridružil ravno gospodarski jedrni patos, osebni patos, ki je pogнал in tudi odpravil stari kolektiv. Seveda je bil vselej starejši, močnejši umik, v tem primeru krščanska dediščina notranjosti, občutje, ki ne rešeta toliko zunanjega sveta, temveč bolj samo sebe. V njem je pred in po uporih osemnajstega stoletja domoval zlasti *luteranski kristjan*.⁵⁶

To, kar je najbolj subjektivno, celo popolno, sovpada s protestantizmom, ki ga razen lutrovstva, sicer mnogo pozneje, neguje ta po tej plati verjetno najbolj protestantski mislec, namreč Kierkegaard. Zato Blochov *Princip upanja* poudarja: »Osamljena duša in njen Bog sta v vsej, zdaj specifično nordijski in zimski osamljenosti oblikovala temeljno prizorišče krščanske avanture in rešitve. V skladu s tem je za eno od osamljenosti subjektivna in tudi predmetna prav volja zadnjega resničnega protestantskega kristjana, Kierkegaardova eksistenca-rekurz, pravzaprav je njena krščanska izčrpanost. Nikdar prej se ni tako obupno hrepenelo po ozkosti te osamljenosti, nikdar prej se v njej ni uživalo s tako ponižno nečimrnostjo, nikdar prej se ni poskušalo s tako velikim ovinkom zaobiti obstoja človeškega. Z vidika osamljenosti so Kierkegaardova moralna vprašanja v celoti monološka; kot nereflektirana podlaga imajo zasebnost malih rentnikov, kot predmet pa silno: kot posameznik – v nujni osamljenosti – biti enak z absolutnim. Razumeti samega sebe v eksistenci; te rešitve, ki poziva k subjektivnemu, ne bi bilo brez protestantske osamljenosti; pri Kierkegaardu pa se razvije v jezik povsem paradoksnega pobega objekta: v najgloblji rudnik najbolj oddaljenih nebes.»⁵⁷ Torej ta čudovita protestantska mistika kot moč notranjosti – ta *najgloblji rudnik najbolj oddaljenih nebes*.

Moč protestantizma, ki je utelešena kot moč notranjosti, je Blocha zelo zaznamovala in šele takrat, ko je notranjost dojeta v pomenu *moralno-mistične intencije*, je pripravljen duh eksodusa. Pot napredovanja, tudi pot iz zablod sveta, začne s pomočjo naše notranjosti, nikakor pa ne more biti potokaz kakšna »idejna piramida svetovnega

56 Prav tam, str. 1127–1128.

57 Prav tam, str. 1128.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

duha»⁵⁸; samo tako poteka naše samopriskvajanje celo kot svetovni proces, v katerem človek zares postaja človek. To je svet, v katerega stopa človeški sin, gre za Kristusov svet in v tem svetu so »evidentni pojmi moralno-mistične vrste: dobrota, upanje, heliotropija čudežnega».⁵⁹ Brez svoje protestantske žene Else po lastnem priznanju nikdar ne bi bil dojel, kaj je to moč notranjosti. O tej moči notranjosti govorita obe njegovi deli, tako *Duh utopije* kot *Princip upanja*, v katerem je eden najlepših opisov te notranjosti, ki obvladuje vse zunanje Kolumbovo potovanje na zahodno poloblo. To Kolumbovo potovanje na zahod, v novo deželo, je potovanje enega najbolj drznih sanjačev in svetovnih popotnikov, kajti po Blochu ga odlikuje »mistična obsedenost od cilja«,⁶⁰ brez katere Kolumb svojega potovanja ne bi nikdar opravil. Po Blochu sta se namreč na enkrat način spojila Eldorado v Ednu in Eden v Eldoradu »tako kot nikdar prej in ne pozneje«.⁶¹

Z Blochovo pomočjo odkrivamo moč *mistike*, povsem korektno ugotavlja tudi naš Kocbek, saj iz nagnjenja do mistične tradicije izhaja tudi to, da religija ne more biti utemeljena na praznoverju. »V mistični tradiciji velikih svetovnih religij je odkril vrsto nagibov, ki so mu tako dragoceni, da jih velja prenesti v službo nastajajočega sveta. Zgodovina mora delovati na človeka kot profana sakralnost, Münzer mu je odkril bitno verjetnost in zgodovinsko rodovitnost religioznega radikalizma. Deus absconditus je v resnici homo absconditus.«⁶² Tudi v času proti koncu prve svetovne vojne in z njo povezane revolucije Blocha zanima eksodus notranjosti.

Delo *Duh utopije* je porajal tudi upor proti vojni, odlikuje ga, kot sam pravi, utopični način filozofiranja. Takratno apokaliptično razpoloženje časa je razumel v svoji »filozofski stavbi« kot potovanje duše - dobresedno eksodus notranjosti - v svet z željo, da bi se duša našla. Tako je temeljni problem tega potovanja duše v svet in s tem namen *Duha utopije* možnost samosrečanja.⁶³ Postati sam svoj, po-

58 Ernst Bloch: *Geist der Utopie. Zweite Fassung*, GA 3, str. 259.

59 Prav tam, str. 260.

60 Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*, Kapitel 33-42, GA 5, str. 904.

61 Prav tam, str. 905.

62 Edvard Kocbek: »Problematicni« Ernst Bloch, str. 188.

63 Gl. še Cvetka Tóth: *Med metafiziko in etiko*, str. 153-184.

iskati se v tem strašnem svetu uspe le tistemu, ki nekaj premore. Kdor je nič, tudi zunaj ne bo ničesar srečal in ne bo nič postal.

3. TOPLI TOK BIVANJA – UTOPIJA IN UPANJE

V prvi izdaji *Duha utopije* je zapisal: »In samo to je pomembno: čigar kruh jem, tega pesem pojem. Toda to omaganje pred telečjo kožo je bilo vendarle presenetljivo. To pomeni, da ne premoremo nobene socialistične misli, temveč smo postali revnejši od toplokrvnih živali; komur ni Bog želodec, temu je njegov Bog država, vse drugo je potonilo v šalo in zabavo. Nimamo skupnosti, zavoljo česa naj ta le bo, in zato je ne moremo zgraditi. Premoremo hrepenenje in ozko védenje, toda malo dejanja in – s čimer razložimo to pomanjkanje – nič daljave, nobenega obeta, zaključkov, notranjega praga, sluteč prekoračenega, nobenega utopično načelnega pojma. Najti tega, najti pravico, zavoljo tega se spodobi živeti, biti organiziran, imeti čas, k njemu gremo, uberimo fantastično konstitutivne poti, kličimo, česar ni, gradimo v neznano, zgradimo sebe v neznano in iščimo tam pravo, resnično, kjer izgine gola dejanskost – *incipit vita nova*.«⁶⁴ Novo življenje – nov svet torej, ki ga je Bloch razumel, da bi lahko bil kot udeleženi svet utopije vseh utopij, eksterna kozmična funkcija utopije bi zares oživila in prišlo bi do presežka dobrega kot svetovnega dobrega.

Bloch svari, da se potovanje mora končati, če se pot začne. Potovanje duše se mora nadaljevati s sestopom metafizičnega v družbeno, socialno, zgodovinsko; tako potovanje postaja kozmično metafizično bitje. Gre za eksodus notranjega in nihče ni tako globoko doumel bogastva notranjega, kakor sta ga Kierkegaard in Kant. Svet duše ni ne iz tostranskega in ne iz onstranskega sveta, temveč je za Blocha v *Duhu utopije* kot upanje, ki s svojo utopičnostjo ni akozmično, za kozmos zaprto; naravnano je k novi, vseprežemajoči sili odnosa subjekt-objekt. Svet duše, tj. »eksterna kozmična funkcija utopije«, nastopa proti bedi, celo smrti, je kot gibanje, ki skuša najti to, zaradi

64 Ernst Bloch: *Geist der Utopie*. Erste Fassung, GA 16, str. 9.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

česar je smiselno živeti. Ena najzgovornejših misli druge izdaje *Duha utopije* pove: »Tako globoko vodi najprej *interna* pot, imenovana tudi samosrečanje, priprava notranje besede, brez katere ostaja sleherni pogled navzven ničn, brez magneta, moči, da bi notranjo besedo pritegnil tudi ven, da bi pripomogel k njenemu preboju iz zmote sveta. Seveda pa se nazadnje, *po interni* vertikalni, razteza širina, *svet* duše, *eksterna*, *kozmična* funkcija utopije, naravnana proti klavrnosti, smrti in plehkemu kraljestvu fizične narave. V nas samih gori še tale luč, in fantastično potovanje k njej se začne, potovanje k tolmačenju sanjarjenja, k rokovanju z utopično načelnim pojmom. Najti ga, najti pravico, zavoljo tega se spodobi živeti, biti organiziran, imeti čas, k njemu gremo, ubiramo fantastično konstitutivne poti, kličemo, česar ni, gradimo v neznano, vgrajujemo sebe v neznano in iščemo tam resnično, dejansko, kjer izgine gola stvarnost – incipit vita nova.«⁶⁵

To, da ustvarjamo utopije, je samo poskus priti do svojega lastnega jaza, zato uvodni zapis druge izdaje *Duha utopije* opogumlja: »Premo-remo hrepenenje in ozko védenje, toda malo dejanja in – s čimer razložimo to pomanjkanje – nič daljave, nobenega obeta, zaključkov, notranjega praga, sluteč prekoračenega, nobenega jedra in zbirne vesti splošnosti. Zdaj pa se tukaj, v tej knjigi, postavlja ravno začetek, na novo se pretresa neizgubljena dediščina; kot tisto najbolj notranje, tisto onstran zdaj ponovno sveti, tako ni več noben ušivi 'kot da', nobena brezbitvena nadgradnja, temveč se dviga nad vsemi maskami in preteklimi kulturami Eno, nenehno iskano, slutnja, vest, odrešenje; izstopa iz naših src, ki jih ni mogoče raztrgati, iz našega najglobljega, najbolj realnega budnega sanjarjenja: kot poslednje, ki nam je preostalo, kot tudi edino, pri čemer je vredno vztrajati. Ta knjiga uvaja v našo podobo in kalečo zbranost; ta izzveneva, bila je nakazana že s samim vrčem, nakazana kot apriorno latentna tema vse 'upodablja-joče' umetnosti in središčna vsej magiji glasbe, končno nakazana v naposled možnem samosrečanju, v dojeti temi živčnega trenutka, kot se pojavi in samega sebe zasliši v nekonstruiranem, absolutnem vprašanju, v mi-problemu samem po sebi.«⁶⁶ Skratka za samosrečanje

65 Ernst Bloch: *Geist der Utopie. Zweite Fassung*, GA 3, str. 13.

66 Prav tam, str. 12–13.

gre in v tem poskusu samosrečanja v *Principu upanja* dobimo podrobne opise kar najširšega področja od človekovih vsakdanjih želja in sanj, želja po potovanju, umetniškem ustvarjanju na vseh področjih, ne uide mu niti svet reklam, množično veselje na sejnih, plesih, cirkusih itd.

Brez protestantizma svoje žene Else – izrazit obrat k notranjosti – tudi ne bi mogel izoblikovati nekaterih najbolj temeljnih pojmov *Duha utopije*, kot so: samosrečanje, podoba nekonstruiranega vprašanja, moč metafizičnega itd. Že po njeni mnogo prezgodnji smrti opisuje čas, ki ga je živel in prebil z njo, z naslednjo triado: *natura – gratia – gloria*. »Tako je tudi Else živela z menoj; trojno življenje, tako rekoč natura, ta naravni tok življenja, gratia, filozofsko življenje, gloria, najgloblje ozaveščeno, povsem drugačno življenje.«⁶⁷ Po Elsini smrti je takoj začutil, da ga bo vedno in vsepovsod spremljala, pod njeno sliko je zapisal stavek iz *Biblije* (Iz 35,10): »Večno veselje bo nad njihovo glavo.« Izaijev Bog je namreč Bog pravičnosti in samo na tej podlagi je smiselna religija. Kot trajno spoznanje, ki sledi iz soočenja z ženino smrtjo, je, da duša po smrti ne premine in da smrt nikakor ni to poslednje. Poleg čuta za mistiko mu je prva žena posredovala še »organ za smrt, da jo lahko dojemam, da se mi smrt povsem razkriva«.⁶⁸ Razkrila mu je dojemanje večnosti in nesmrtnosti in tako je s svojo filozofijo angažiral prav vse iz bogate zakladnice človekovega duha, da bi izdelal najmočnejše sredstvo proti najmočnejši ne-utopiji in ne-upanju, saj je smrt tisto okrutno stanje, ki samo iz sebe svojega lastnega nasprotja, tj. življenja, ne more več dati.

V vsem tem so pomembni razlogi, zakaj je *Duh utopije* pisal kar dvakrat: prvič, ko je še živela, drugo, predelano izdajo pa je pripravil kmalu po njeni smrti, torej v neposrednem soočenju z bolečino ob izgubi ljubljene bitja. Res je, da vsi njegovi biografski podatki kažejo, da se je kmalu po Elsini smrti (2. I. 1921) spet poročil (22. VII. 1922), vendar je sam še veliko pozneje opisoval, kako ga je Else spremljala vedno in vsepovsod. Vsekakor je in ostaja dragocen dokument tega vplivanja med drugim njegov odnos do *Biblije* in z njo

67 Ernst Bloch: *Tendenz – Latenz – Utopie*, EBGA, str. 25.

68 Prav tam, str. 24.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

povezanih izročil, toda branje, ki ne dovoljuje nobene zunanje avtoritete, ampak samo notranjo.

Današnji čas, ko živimo v deklarirano postutopični dobi, ki jo je zaznamovalo sesutje socializma boljševiškega izvora, Blochu ni naklonjen. Znana parola o koncu utopije in upanja je odrinila načelo *solidarnosti* v ozadje, v ospredje stopa načelo *tolerance* in v času razmoralizirane kulture razlik ne razmišljamo več o solidarnosti svetovnih razsežnosti, kar je bil Blochov trajni miselni teren. Pa vendar: Le kakšna je tista misel, ki ni zmožna izraziti in videti kaj utopičnega in ki upanju ne more podati nikakršnega izraza več? Tukaj gre navsezadnje samo za to, da rečemo svetu in življenju *da*. Dejstvo, da se ta trenutek – Blocha marksista ne beremo več ekstenzivno – misli z utopično vsebino ne obnavljajo in ne premorejo obnovitvene moči, nikakor ne pomeni izgube spomina o moči utopičnega mišljenja. Vendar naj bo povsem jasno in enoznačno izrečeno: moč utopičnega mišljenja je in ostaja eden od najmočnejših virov za trajno ohranjanje človekovega *poguma za bivanje* – in zato ne bomo nehali brati Blochovih del. Utopija in upanje sta *topli tok bivanja*, strah, tesnoba – ta dva tako zelo čaščena pojma znotraj eksistencializma – hladen in ljudomrzni tok, uperjen proti življenju in v smeri nihilizma, ki praviloma pravi življenju *ne*.

Ob zdajšnji petdesetletnici izdaje *Principa upanja* oziroma po Kocbeku *Počela Upanja* velja poudariti izrazito antropološko naravnost Blochovega dela, njegovo, kot je bilo že večkrat poudarjeno, zavezanost tostranskemu misteriju, ne onstranskemu, kar Kocbek povzema v ugotovitev, »da je gibalna sila snovnega dialektičnega razvoja človekova nezadovoljnost, medtem ko moramo videti cilj razvoja v upanju, to se pravi v totalnosti še nenavzoče prihodnosti, kajti s pomočjo nezadovoljnosti čuti človek totalnost prihajajočega le na negativen način, medtem ko ga s pomočjo upanja spoznava za izrazito pozitiven pojav. Prastaro koprnenje po sreči se mu je razpelo nad snovno dialektiko kot varno odpiranje obzorij.«⁶⁹ Moč naše notranjosti je še v tem, da sanjamo, tudi z odprtimi očmi, da doživljamo *vsakdanjo mistiko*, tisto prijetno in skrivnostno hrepenenje, ki ne potrebuje nekaj onstranskega, najvišjega, prvega in poslednjega

69 Edvard Kocbek: *Obrazi – Ernst Bloch*, str. 257.

hkrati. Potreben nam je le predmet, najbližji, recimo stari zaprašeni in okrnjeni vrč v kleti, in sproži se refleksija, povsem nabita s čudenjem, s tem, kar je pripeljalo do razvitega čuta za teorijo, brez katerega ne bi nikdar bilo ne filozofije in ne znanosti. Potrebujemo »šolano upanje« in »stavbeniško umetnost upanja«, ponavlja in poudarja Kocbek za Blochom. Nič v svetu ni dokončano in tudi vsa »velika dela so pomembna zato, ker ostajajo odprta v smeri prihodnosti«. ⁷⁰ Kocbek tudi opozarja, da se po Blochu pretekle in tudi sedanje in prihodnje kulture osredotočajo v človečnost, ki je morda ta trenutek še ni, a je vendar v vseh nas že dovolj navzoča, vemo zanjo.

Ne odrekamo se upanju po popolnosti, svobodi, enakopravnosti, celo nesmrtnosti, in Bloch nam osupljivo odkriva ogromno zakladnico človeških dokumentov o srečnejšem življenju, »vsi so mu dragi in pretresljivi, kljub domišljiji in samovolji konstrukcije vidi v njih pristno koprnjenje človekovega duha po dokončnem učlovečenju in po razodetju stvari. Niso mu važne posamezne formulacije, pač pa skrivnostni vzgon, za katerim teži neizrekljivo človekovo koprnjenje, po vserazrešljivi in odrešljivi prihodnosti: po ukinitvi zgodovine in odtujenosti, po polnem učlovečenju in svobodi.« ⁷¹

Upanje se pri Blochu razširja »v fenomenologijo proti prihodnosti odprte človekove zavesti«, opozarja Kocbek in svoja razmišljanja o *Počelu upanja* sklene z mislijo, da »odprtosti človekove zavesti v smeri prihodnosti še noben mislec ni dožgal s tako intenzivnostjo, kakor je to storil Ernst Bloch. V utopični funkciji se mu upanje spaja s tistim, kar še ni vzdignjeno v zavest.« ⁷² Nič ni dokončno zaprto in sklenjeno, nedovzetno za razvoj in napredek, kajti *dejanska geneza ne stoji na začetku, temveč na koncu*, ⁷³ kakor se glasi sklepna misel *Principa upanja*. Bit ni samo *bilost*, in ko gre za preteklo, ki nas nekako noče izpustiti in smo nemočni zaradi njegovega učinkovanja, ki hromi in ne omogoča napredka, nam blochovski imperativ svetuje, da jemljimo preteklo iz prihodnjega in ne obratno. Tak zgled vsekakor velja upoštevati.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam, str. 259.

⁷² Prav tam.

⁷³ Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*, Kapitel 43-55, GA 5, str. 1628.